

Capitolul I

Preliminarii teoretice

Plasarea într-un cadru teoretic a temei de față comportă anumite riscuri. Pe de o parte, ele sunt inerente oricărei generalizări în domeniul științelor sociale. Pe de altă parte, provin din natura ca atare a temei. Trebuie spus astfel că teoriile „planificării” democrației ca și cele ale modernizării și dezvoltării politice, teorii la care ne referim în continuare, au fost elaborate abia în anii 1960. În plus, aceste teorii, îndeosebi cele „developmentaliste”, au ca bază cazurile țărilor decolonizate în anii 1950-1960 din Africa și Asia de Sud-Est.

Totuși, deși extinderea ulterioară a domeniului dezvoltării politice a adus modificări importante teoriilor de acest gen¹, chiar și al treilea „val al modernizării”, cel care a urmat prăbușirii sistemului țărilor comuniste după 1990, a cuprins etape anterioare de evoluție teoretică. Așa se face că, în prezent, abordarea sistemelor politice din țările Europei centrale, de est și de sud-est, fie că se referă la perioada post-1989, ori la perioade anterioare, fie că se plasează sub umbrela teoretică a „tranzitologiei”, ori se sprijină pe clasicele analize instituționale, pune în lumină premise teoretice cu o referință ce depășește realitatea unor cazuri izolate. Să reținem de pildă, că reșezarea cadrelor conceptuale ale domeniului dezvoltării politice a oferit baza unor analize recente cu concluzii inedite în cazul României interbelice².

În aceste limite ne propunem în primul capitol al lucrării aprecierea gradului în care teoriile dezvoltării politice în ramificațiile lor actuale oferă o perspectivă analitică pentru abordarea unor aspecte ale schimbării politice așa cum ele au avut loc în anii interbelici în România.

Elementele *spectrului politic*

Într-o schemă elementară factorii care determină opțiunile elitelor politice se grupează, pe de o parte, în constrângeri interne, anume **motivațiile** opțiunilor politice, iar, pe de altă parte, în constrângeri externe determinate de **afilierea** membrilor clasei politice³ la structurile sistemului politic. Variabilele implicate astfel se degajă prin analiza relației personalitate – politică (fig.1 din Anexe). Diagrama din figura 1, aparent stufoasă și dificil de operaționalizat, a fost ulterior simplificată (fig.2, Anexe). Extensiunea variabilelor din figura 2 este maximă în sensul că include situații și cazuri abordate separat în literatura domeniilor. De pildă, în categoria a III-a, *The Person*, sunt incluși atât liderii politici, carismatici ori nu, cât și alte categorii de personal politic, mandatați, militanți, simpatizanți. De asemenea, ea se referă și la motivațiile actorilor politici în general. Precizări similare sunt valabile și pentru celelalte categorii ale schemei.

Adaptate la tema lucrării noastre, cele două serii de factori determinanți ai opțiunilor ideologice, se regăsesc în categoria a III-a, motivațiile, respectiv, a IV-a, afilierea la sistemul politic. Să spunem că această „derivație” teoretică este reduționistă. Ea are însă avantajul că pune în lumină determinări ale variabilelor considerate de noi. Astfel dacă între tipurile de personalitate politică și structurile la care exponenții lor sunt afiliați dependența este reciprocă și de intensități egale (traseele 3 și 4), determinarea opțiunilor politice (cuprinse în categoria a V-a), deși în relații de dublă cauzalitate, este orientată asimetric dinspre tipurile de personalitate și structurile sistemului (traseele 1 și 2). Determinarea de sens contrar (traseele 8 și 9) este mai slabă (ca intensitate). De asemenea, prin intermediul acestei scheme trasăm și limitele analizei noastre, anume, în lumina precizărilor ulterioare din acest capitol, că actorii implicați sunt membri ai clasei politice din România interbelică a căror orientare în spațiul *spectrului politic* o vom aborda prin mijlocirea a doi factori de influență: *sistemul de partide*, respectiv, *cultura politică* a acestei clase.

Spectru politic și efect compozițional

Premisele de mai sus sunt în primul rând simplificatoare (dar cu avantajul clarificării analizei). În al doilea rând, ele induc ceea ce înșiși exponenți ai perspectivei comportamentaliste denumesc eroarea

ecologică (*ecological fallacy*)⁴. În esență aceasta se referă la erorile ce decurg din transpunerea comportamentelor actorilor ce evoluează la nivelurile agregate ale sistemului social asupra proceselor microsociale. Este vorba așadar de a distinge între microsocial și macrosocial, între micropolitic și macropolitic. Glisarea explicației între aceste niveluri antrenează **efectul compozițional**, un concept care izolează erorile de natură ecologică și a cărui analiză le îndepărtează⁵.

O primă sursă a erorii ecologice constă în datele de conținut ale psihologiei politice, or, în cazul schemei noastre, a **psihologiei elitelor politice**. Harold D. Lasswell, premergător al perspectivei comportamentaliste în științele politice, sugera acest lucru punând în lumină factorii psihologici de natură subliminală care orientează comportamentele liderilor politici⁶. Trebuie spus că un asemenea demers era strâns legat de ceea ce la începutul anilor 1950 s-a numit „planificarea democrației” (*democracy planning*). Proiectele realizate sau coordonate de Lasswell ca și de colaboratorii lui (B.Berelson, A.Campbell, Ph.Converse, R.Lane, P.Lazarsfeld, D.Lerner, D.Riesman), au fost sprijinite plecându-se de la ideea evitării unor regimuri politice totalitare, precum nazismul și stalinismul, prin îmbunătățirea treptată (*piecemeal engineering*) a performanțelor democrației liberale. De altfel încă în anii interbelici Lasswell participase la programele celui de-al doilea *New Deal*, mărturisindu-și admirația mai ales pentru cele administrate de Tennessee Authority Valley⁷.

Tematica inaugurată astfel, anume relația personalitate – politică, precum și rolul crucial al limbajului în analiza ei, au rămas constant în atenția cercetătorilor. Oarecum în paralel cu metodologia statistică prin intermediul căreia s-au testat și dezvoltat ipotezele de mai sus, reprezentanții ai aceleiași perspective comportamentaliste au analizat și pus în evidență funcțiile pe care ideologiile le au în modelarea atitudinilor și valorilor politice⁸. Mai mult, s-a constatat chiar de către autori care au folosit cu succes analiza statistică a datelor, că atașamentele și modul de a înțelege politica ale „americanului de rând” sunt, prin prisma consecințelor, utopice⁹.

Recent abordări culturaliste accentuează mai degrabă aspectele „conotative” ale discursului politic (stil, cultură) de unde și capacitatea de a evalua influența contextelor imediate ale efectuării și producerii acestuia¹⁰.

Un al doilea context generator al erorii ecologice s-a constituit și el ca domeniu al programelor de „planificare” a democrației. Este vorba de distincția *masse – elite*, care deși clasică în științele politice, nu a fost corelată cu regimul democratic-liberal decât după al doilea război mondial¹¹. Anticipat încă de Joseph Schumpeter¹² și asumat ulterior ca premisă metodologică centrală pentru însăși reprezentanți ai comportamentalismului¹³, în acest sens efectul compozițional se referă la modificarea comportamentelor și motivațiilor individuale în contexte macrosociale, fie difuze (mișcări sociale și politice de ex.), fie organizate (partide politice, birocratii, corporații), dar în care mai mult sau mai puțin explicit se diferențiază o minoritate care își asumă funcții de menținere a coeziunii grupului respectiv. Motivațiile și mecanismele sunt diferite, așa cum au arătat încă analizele celor care au considerat inițial această tematică¹⁴. Este comună tuturor acestora însă distincția *masse-elite*, după cum și corelarea efectului compozițional cu această distincție.

Din punct de vedere conceptual ceea ce această distincție aduce în plus în analiza efectului compozițional constă în „dilemele ideologice”, anume conflictul dintre „ideologiile existențiale și cele intelectuale”¹⁵, în particular, dedublarea ideologiei în procesul comunicării politice într-un discurs „ezoteric”, destinat militanților, și unul „exoteric”, orientat către public¹⁶. O asemenea opțiune implică, așa cum vom vedea, deschiderea mai consistentă către categorii strâns corelate temei noastre, precum, spectru politic, modernizare politică, clivaje, sisteme de partide. Alternativa opusă, adică excluderea analizei ideologiilor, îngustează aria de referință la fenomene specifice mai degrabă societăților dezvoltate post-industriale precum, mișcările politice, mecanismele de contestare a autorității, violența politică¹⁷.

Aducerea în discuție a acestor două aspecte ale efectului compozițional are în fapt o valoare euristică. Pe de o parte, se vedește că mutarea discursului explicativ de la nivelul micropolitic la cel agregat, macropolitic, obligă la precauții metodologice, dintre care două am reținut și noi: 1. multiplicarea modurilor politice (de la motivații și atitudini la stiluri, culturi și ideologii politice) și 2. separarea între cei care influențează luarea deciziilor politice direct și sistematic și cei care fac acest lucru accidental. Pe de altă parte, să reținem și că regimurile democrației liberale sunt compatibile deopotrivă cu un anumit gen de

„planificare”, cu multiplicarea modurilor de soluționare a crizelor și problemelor ivite ca și cu existența unei clase politice care își asumă ca obiectiv minimal menținerea stabilității sistemului politic.

Deși într-un context euristic, să menționăm chiar de la început că România interbelică a beneficiat de un asemenea aranjament al regulilor jocului politic. Așa cum vom vedea, în acea perioadă în România a existat o clasă politică eficientă în luarea deciziilor adecvate stadiului de dezvoltare a societății, a căzut de acord asupra unui set de reguli politice care să asigure stabilitatea sistemului, și, mai ales în a doua parte a perioadei, a dat naștere la moduri politice inedite care au menținut dinamica schimbării politice în sensul extinderii participării politice în limitele cadrului constituțional trasat în 1866 și 1923.

Pentru conectarea cazului României interbelice la schema explicativă trasată mai sus, această categorizare nu este însă suficientă. Ca să facem un pas mai departe luăm ca punct de plecare situația de modernizare/dezvoltare politică în care se afla sistemul ei politic. Ne vom referi în acest sens, pe scurt, la teoriile dezvoltării politice (*developmentalist theories*) punând în lumină ambele ramuri ale schemei noastre analitice.

Ideologie și cultură politică

Probleme precum distincția mase – elite, funcțiile ideologiei ori dinamica sistemelor de partide, au fost contextualizate și reformulate în cadrul teoriilor dezvoltării politice. În acest sens unul dintre cei mai importanți teoreticieni ai domeniului, Lucien W. Pye, care a încercat să extindă paradigma comportamentalistă la cazurile specifice dezvoltării, argumenta că distincția mase – elite obligă la considerarea conceptului de *cultură politică*¹⁸.

Paralel cu perspective de acest tip, trebuie spus că s-a contestat semnificația ideologiilor politice argumentându-se că în comparație cu modernizarea politică a societăților vest-europene, programele dezvoltării politice se pot desfășura cu succes în absența acestora¹⁹. Ulterior, adoptându-se o definiție antropologică a ideologiei, „ideologia ca sistem cultural”²⁰, se vor restrânge și mai mult funcțiile acesteia: „o ideologie empiric și rațional relevantă va fi produsă (doar) când este necesar”²¹.

Importanța pe care abordări de tipul celei de mai sus o are este în primul rând metodologică. Contestarea rolului ideologiei în procesele dezvoltării politice pune în discuție resursele politice ale elitelor care își asumă acest program, iar la limită însăși legitimitatea și existența acestora²². Pe de altă parte însă, astfel distincția mase – elite devine funcțională în democrațiile mai puțin consolidate care optează pentru o cale sau alta de dezvoltare politică. Lucien Pye, căutând să identifice rolurile elitelor în această din urmă situație, așeza în contrast ideologia politică și cultura politică a elitelor, cea din urmă „produs al istoriei colective a sistemului politic ca și a istoriilor individuale ale celor care edifică (*make up*) sistemul”²³.

Accentul pus pe conceptul de cultură politică a elitelor așază în lumină, pe de o parte, liniile de fractură ale elitelor, modurile de stabilire a consensului, rolul partidelor politice în acest proces precum și funcțiile lor particulare în dezvoltarea politică. Pe de altă parte, își găsește un important loc și subiectele legate de relația mase – elite. Procesele socializării și comunicării politice, mobilizarea participării și recrutarea personalului politic apar astfel alături de teme mai vechi cum ar fi funcțiile instituțiilor politice. Conceptul de cultură politică furnizează prin urmare o punte de legătură între cei care dețin puterea și ansamblul societății politice.

Analiza relației complexe dintre ideologie politică și cultură politică s-a dovedit fructuoasă în ceea ce privește *competiția politică* în sistemele în curs de dezvoltare. Reformulată pe aliniamentele distincției **ideologic – pragmatic** ea a furnizat reperatele unor tipologii care vizau, fie sistemele de partide ale acestor țări²⁴, fie „sistemele credințelor politice” (*political belief system*)²⁵. În particular, cea de-a doua tipologie delimita aria de influență a „practicilor politice” plasate „la limita dintre sistemul culturii politice și sistemul interacțiunilor politice și antrenând acele norme informale ale interacțiunilor politice care reglează modul implicării credințelor politice fundamentale în politică”²⁶. Privită prin urmare, din unghiul de vedere al competiției politice distincția ideologie – cultură politică se reduce la dihotomia ideologic-pragmatic, cel din urmă termen desemnând ansamblul practicilor politice.

Elaborarea axei ideologic – pragmatic pe baza distincției ideologie politică – cultură politică, extindea și aprofunda analizele

comportamentaliste ale relației personalitate – politică. Sydney Verba împrumută, în tipologia menționată, anumite dimensiuni ale conceptului de stil politic din teoria omonimă a lui Harold Lasswell. Astfel, spune Verba, un spectru politic *non-ideological* „se va dezvolta mai probabil acolo unde există un puternic sentiment (*strong sense*) al identității naționale, iar legăturile orizontale ale integrării politice sunt de asemenea puternice”²⁷.

Ideologii politice și tematici sociale

Locul ideologiilor în procesele dezvoltării politice este se pare extrem de redus. Funcția acestora constă în suplینirea deficitului de identitate națională, ceea ce de altfel s-a afirmat și în legătură cu România interbelică²⁸. Totuși, s-a argumentat că ideologiile politice contează și în alte procese ale sistemului politic. Unul dintre acestea este **competiția politică**, al cărei spațiu are ca suport însuși spectrul politic, și a cărei considerare implică, așa cum spuneam mai sus, dihotomia ideologic – pragmatic.

În încercarea de a aprofunda conținutul spectrului politic pe baza acestei dihotomii să reținem că în paralel cu lucrări în care se analizau tematicile discursului politic, funcțiile elitelor și programele de „planificare a democrației”, a fost elaborată așa-numita teorie „economică” a democrației. În varianta ei originară având ca autor pe Anthony Downs²⁹, spațiul competiției politice era conceput ca o suprapunere a sferelor de acțiune a, pe de o parte, partidelor politice, și, pe de altă parte, a electoratului. Fiecare dintre acești competitori acționează „rațional” în sensul că partidele caută să câștige cât mai multe voturi (și în consecință, posturi politice), în timp ce electoratul încearcă să-și consume cât mai puține resurse pentru delegarea către partide a reprezentării și satisfacerii intereselor. Semnificația pe care o dă Downs incertitudinii (*uncertainty*) ideologiilor este crucială pentru înțelegerea teoriei sale³⁰. Ideologiile nu definesc scopuri ale acțiunii politice. Ele oferă doar o imagine aproximativă a programelor și tematicii (*issues*) propuse de partide. Mesajele politice se intersectează, astfel că alegătorul beneficiază de „interstițiile” spațiului simbolic al competiției, de unde capacitatea sa de-a face „alegeri raționale” (*rational choice*). Participarea politică are astfel ca efect selectarea agendei politice (*political agenda*)

Cuprins

Introducere	9
-------------------	---

PARTEA I

Dimensiunile spectrului politic	15
--	-----------

Capitolul I

Preliminarii teoretice	17
Elementele spectrului politic	18
Spectru politic și efect compozițional	18
Ideologie și cultură politică	21
Ideologii politice și tematici sociale	23
Spectru politic și dezvoltare politică	25
Modernizare politică și sisteme de partide	28
Roluri și funcții ale partidelor politice	30
Modernizare, cultură politică și spectru politic în România interbelică	36
Pragmatism, ideologie, utopism în dezvoltarea politică	41

Capitolul II

Comportament electoral și diferențiere socială în România interbelică	65
Alegeri politice și clivaje socio-culturale	66
Diferențierea corpului electoral	73
Votul pentru putere	80
Votul contra-puterii	85
Votul ambivalent	90

Diferențierea partizană a opțiunilor	94
Electoratul Partidului Național Liberal	96
Electoratul Partidului Național Țărănesc	100
Electoratul partidelor ALT	103
Votul partidelor radicale	108
Clivajele politice în România interbelică	113
Capitolul III	
Convergențe și disonanțe ale clasei politice	127
Alianțe și conflicte în refacerea sistemului de partide	131
Simplificarea sistemului în deceniul trei	133
Spre diferențierea ideologică	143
PARTEA a II-a	
Divergențe ideologice și programe pragmatice	171
Capitolul IV	
Națiune și societate. Priorități ale dezvoltării	177
Repere ale polarizării spectrului politic	178
Noul naționalism: moderație, compromis, pragmatism ...	189
Capitolul V	
Diferențierea ideologică a problemei sociale	205
Abordarea problemei țărănești	206
Clasa de mijloc: o idee tentantă	214
Rostul burgheziei în anii interbelici	218
Politica „națiunii” ca unitate socială	223
Capitolul VI	
Chestiunea economică între direcții politice și constrângeri pragmatice	243

	375
Cooperația și agrarianismul	245
Industrializarea, politică a economiei naționale	254
Țărănismul pragmatic	264
Capitolul VII	
Constituționalismul împotriva proiectelor totalitare	277
Alternative ale organizării Statului	279
Constituționalism, instituții politice și/sau democrație	286
Concluzii	301
BIBLIOGRAFIE	345